

ANETA OSTASZEWSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3220-3289>

FEMINISTYCZNA PRACA SOCJALNA. ZARYS PROBLEMATYKI

ABSTRAKT

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na dwa pytania:

- czym jest feministyczna praca socjalna?
- jak myśl feministyczna wpływa na teorię i praktykę pracy socjalnej?

W pierwszej części artykułu skupiono uwagę na historii pracy socjalnej (z punktu widzenia wkładu kobiet w rozwój tej dyscypliny) oraz feminizmu (z uwzględnieniem różnych nurtów i stanowisk feministycznych). Następnie zostały omówione elementy wyróżniające feministyczną pracę socjalną. Artykuł stanowi wyłącznie wprowadzenie do tematyki i z pewnością nie wyczerpuje wszystkich wątków w dyskusji o feministycznej pracy socjalnej.

Słowa kluczowe: feministyczna praca socjalna, feminizm, praca socjalna, kobiety, płeć

WPROWADZENIE

Historyczne korzenie pracy socjalnej i feminizmu są – jak się wydaje – wspólne. Podatny grunt do rozkwitu tych dwu obszarów wiedzy stanowiły przede wszystkim państwa uprzemysłowane o liberalnym charakterze, takie jak: Wielka Brytania – czy Francja w Europie oraz Stany Zjednoczone w Ameryce Północnej. Z tych powodów w prezentowanym tekście skupię się przede wszystkim na omówieniu nurtów i stanowisk, które dotyczą bezpośrednio tego wspólnego obszaru społeczno-kulturowego (Europa Zachodnia i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej). Nie oznacza to oczywiście, że feminizm (podobnie jak praca socjalna) nie rozwijał się, czy nie istnieje poza obszarem tzw. Pierwszego Świata. Chcąc jednak pisać o feministycznej pracy socjalnej z uwzględnieniem perspektywy historycznej, nieuniknione jest sięganie (a zatem i swoiste

ograniczenie się) przede wszystkim do kontekstu zachodnioeuropejskiego i amerykańskiego (USA).

Ważna uwaga dotyczy również samych pojęć: „praca socjalna” i „feminizm”. Praca socjalna obejmuje różne koncepcje i rzeczywistości. Jak zauważa Jerzy Szmagałski (2018, s. 8): „Zapewne zasadne jest pytanie, czy można doszukiwać się wspólnej tożsamości tej dziedziny, uprawianej na wszystkich kontynentach w ponad połowie spośród wszystkich państw należących do ONZ, lub choćby jej zbieżnych cech czy jakichkolwiek podobieństw”. Międzynarodowa debata nad rozumieniem zakresu pojęcia „praca socjalna” wciąż się toczy i będzie się toczyć. Z jednej strony pojawiają się głosy, że uzgodnienie jednakowej wykładni ponad podziałami politycznymi, geograficznymi i kulturowymi nie jest ani możliwe, ani pożądane. Z drugiej natomiast strony organizacje, takie jak IFSW (*International Federation of Social Workers*), skupiające zrzeszenia reprezentujące pracowników socjalnych z szerokiego grona krajów, zwracają uwagę na potrzebę wspólnej identyfikacji praktyków i teoretyków pracy socjalnej. Wypracowywana z inicjatywy IFSW definicja (1984 r., modyfikacje w 2000 i 2014 r.) zakłada ogólnie, że praca socjalna jest profesją, opartą na praktyce zorganizowanej zgodnie ze standardami etycznymi i regulacjami, oraz dyscypliną akademicką; promującą zmiany społeczne i rozwój, spójność społeczną oraz *empowerment*. Kluczowe dla pracy socjalnej są zasady sprawiedliwości społecznej, praw człowieka, zbiorowej odpowiedzialności i szacunku dla różnorodności (IFSW.ORG, 2014).

Podobnie koncepcja feminizmu zawiera szeroki zakres nierzadko rozbieżnych i różnorodnych opinii, poglądów i postaw (Humm, 1993, s. 60–71; Tong, 2009, s. 1–5; Hannam, 2010, s. 17). Dlatego bardziej właściwe byłoby mówienie nie o feminizmie (liczba pojedyncza), ale o feminizmach (liczba mnoga). W ogólnym, najbardziej szerokim rozumieniu tego pojęcia feminizm oznacza zarówno filozofię społeczną (teorię), jak i ruch społeczny kwestionujące androcentryczny porządek społeczny oparty na nierówności płci. Jednakże w różnych nurtach feministycznych głównym postulatem feminizmu może być zniesienie seksistowskiej opresji (m.in. Czarny feminizm) lub równouprawnienie kobiet i mężczyzn (feminizm liberalny). Również kwestia wyeliminowania nierówności płci i postaw seksistowskich

w stosunku do kobiet może się różnić w zależności od określonych poglądów i postaw feministycznych.

Wiele autorek(ów) piszących o feminizmie przyznaje, że omawiając jego nurty, dokonuje selektywnego wyboru (m.in.: Majewska, 2009, s. 23; Han-nam, 2010, s. 17–18). Nie inaczej jest również w tym przypadku. Ponieważ niemożliwe wydaje się zaprezentowanie wyczerpującego przeglądu wszystkich stanowisk feministycznych, pozwałam sobie dokonać wyłącznie krótkiego streszczenia historii feminizmu i jego omówienia, mając na uwadze cel niniejszego artykułu, czyli próbę odpowiedzi na dwa pytania: czym jest feministyczna praca socjalna i jak teorie/nurty feministyczne wpływają na teorię i praktykę pracy socjalnej? Aby odpowiedzieć na te pytania, w tekście wyróżniono trzy główne części: rozpoczęto od zarysowania ogólnej genezy pracy socjalnej, ze szczególnym uwzględnieniem roli kobiet w procesie kształtowania pracy socjalnej jako profesji (1), następnie przedstawiono ramy definicyjne pojęcia „feminizm” oraz wybrane nurty i stanowiska feministyczne (2), na zakończenie zaś podjęto próbę wskazania cechy dystynktywne feministycznej pracy socjalnej (3).

Główny akcent w prezentowanym artykule jest położony na wymiar feministyczny pracy socjalnej, dlatego też to nie praca socjalna *per se* i nie feminizm *per se*, ale feministyczny wymiar pracy socjalnej zostanie poddany analizie.

WKŁAD KOBIEŃ W ROZWÓJ PRACY SOCJALNEJ

Początki i rozwój pracy socjalnej przypadają w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych na drugą połowę XIX wieku (Young, Ashton, 2001 [1956]; Harris, 2014, s. 269–284). Była to przede wszystkim odpowiedź na narastające problemy społeczne – efekty szybko postępującej industrializacji. Marginalizacja najuboższych grup (szczególnie powiększająca się liczba robotników, nierzadko imigrantów), bieda i ubóstwo, bezrobocie czy też praca dzieci – to tylko niektóre z ówczesnych wyzwań społecznych. Próba mierzenia się z nimi były inicjatywy społeczne, głównie związane z działalnością organizacji religijnych i dobroczynnych, których celem była przede wszystkim pomoc najuboższym. Z perspektywy historycznej pierw-

szy z nurtów działalności filantropijnej został zainicjowany w Londynie, w 1869 r., poprzez działalność Towarzystwa Organizacji Dobroczynności (ang. *Charity Organization Society*, COS). Jego inicjatorką była Octavia Hill, pionierka i pomysłodawczyni programu budownictwa społecznego dla ubogich (Young, Ashton, 2001, s. 115–126). Celem tej inicjatywy było zapewnienie uboższym mieszkańcom Londynu podstawowych warunków zamieszkania (wskutek działań Hill przekształceniu uległy londyńskie ulice: Paradise Place, Freshwater Place i Barrett's Court). *Nota bene* to Hill przyczyniła się do utworzenia w 1895 r. National Trust, brytyjskiej organizacji zajmującej się ochroną zabytków i przyrody (www.octaviahill.org).

Drugi z ówczesnych nurtów działalności filantropijnej wywodził się z indywidualnych działań. Jednym z nich, bodaj najbardziej znanym, jest inicjatywa Samuela i Henrietty Barnett, czyli założenie w 1884 r. Toynbee Hall, *settlementu* (dzisiaj *community centre*) w londyńskim East Endzie (Szmagalski, 2018, s. 26). Toynbee Hall stał się żywym przykładem realizacji idei pracy socjalnej; instytucją-stowarzyszeniem, wzorem dla kolejnych inicjatyw – podobnych placówek, takich jak m.in. Hull House w Chicago (1889 r.). Założycielką amerykańskiego *settlementu* była Jane Addams, późniejsza laureatka Pokojowej Nagrody Nobla (1931 r.) za niesienie pomocy humanitarnej dla ofiar wojny (Deegan, 2005; Czekał, 2013, s. 75–104). Zasługą Addams i jej współpracowniczek (m.in. sióstr Edith i Grace Abbott) było również powołanie *School of Social Service Administration* (SSSA) na Uniwersytecie Chicagowskim w 1920 roku. W ten sposób praca socjalna stała się dziedziną akademicką (Deegan, 2005, s. 315–316).

Miana założycielki („matki”) pracy socjalnej, oprócz Jane Addams, doczekała się również inna Amerykanka, Mary Richmond (Agnew, 2004). Richmond, współpracująca z amerykańskimi filiami organizacji *Society of Organizing Charity*, to przede wszystkim prekursorka naukowej pracy socjalnej, autorka fundamentalnego dzieła – podręcznika „Diagnoza społeczna” (ang. *Social Diagnosis*, 1917). Przedstawiła w nim podstawy pracy z indywidualnym przypadkiem (*casework*), tworząc w ten sposób zręby naukowej metodologii pracy socjalnej (Reid, Zettergren, 1999, s. 41–62).

Addams i Richmond, podobnie jak Ellen Gates Starr i Florence Kelley w tamtym okresie, podejmowały się pionierskich działań na rzecz ogra-

niczania nierówności społecznych zakładając organizacje dobroczynne czy tworząc koncepcje pomocy i zmian środowiska, życia (Jimenez, Pasztor, Chambers i in., 2014, s. 60–63). W ich przypadku praktyka (działalność społeczna) była związana z zainteresowaniami teoretycznymi. Ich aktywność przyczyniła się do rozwoju naukowych podstaw pracy socjalnej, a z czasem doprowadziła do wyłonienia pracy socjalnej jako autonomicznej dziedziny. Co więcej, ich wpływ na rozwój pracy socjalnej osiągnął zasięg międzynarodowy, oddziałując na europejskie inicjatywy w zakresie organizowania pierwszych w Europie szkół i placówek kształcenia przyszłych pracowników socjalnych (Kotlarska-Michalska, 2013).

W krajach europejskich ważną rolę w procesie instytucjonalizacji pracy socjalnej odegrały m.in. Ilse Arlt (Austria), Alice Masarykova (Czechosłowacja), Helena Radlińska (Polska), czy wreszcie Jeanette Schwerin i Alice Salomon (Niemcy). Ta ostatnia założyła w Berlinie w 1908 r. szkołę socjalną dla kobiet (niem. *Soziale Frauenschule*), która istnieje do dziś¹⁾. Kobiety te aktywnie angażowały się w różne inicjatywy i działania społeczne, m.in. na rzecz międzynarodowej pomocy humanitarnej (Masaryková) i starań niepodległościowych (Masaryková, Radlińska), jak również międzynarodowego ruchu kobiecego (Salomon). Zatem, uzasadnione jest stwierdzenie, że „Dzieło tworzenia pracy socjalnej nie tylko w Anglii i w Stanach Zjednoczonych, ale i w Europie podjęły kobiety” (Szmagalski, 2018, s. 71).

FEMINIZM(Y) I NURTY FEMINISTYCZNE

Pojawienie się postulatów równości płci przypada przede wszystkim na wiek Oświecenia (druga połowa XVIII w.) i wiąże się z rewolucjami – francuską (1789–1799) i amerykańską (1775–1783). Olympia de Gouges we Francji i Abigail Smith Adams w Stanach Zjednoczonych to przykłady ówczesnie żyjących kobiet domagających się praw obywatelskich bez względu na róż-

¹⁾ W 1932 r. szkoła została przemianowana na *Alice Salomon School*. Obecnie nazywa się *Alice-Salomon-Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik Berlin* (ang. *Alice Salomon College of Further Education for Social Work and Social Sciences of Berlin*). Więcej o szkole i jej historii na oficjalnej stronie ASHL <https://www.ash-berlin.eu/hochschule/profil/historie/>.

nice płciowe. Choć ich starania nie odniosły natychmiastowego skutku, przyczyniły się do wzmożenia dążeń kobiet o prawa obywatelskie. Ważnym momentem było wydanie książki Mary Wollstonecraft pt. *Wołanie o prawa kobiety* (oryg. *Vindication of the Rights of Women*) w 1792 r. w Wielkiej Brytanii. Autorka wzywa w niej do uznania kobiet za istoty wyposażone w te same fundamentalne prawa co mężczyźni; posługując się retoryką traktatu, pisze, że kobieta i mężczyzna są równi w oczach Boga, są zatem podmiotami (Wollstonecraft, 2011, s. 77). Od tamtego momentu można mówić nie tylko o wzroście zainteresowania kwestią praw kobiet, ale i o stopniowym rozwoju, zarówno jeżeli chodzi o ruchy kobiece i działalność kobiet na rzecz równouprawnienia, jak i ilość, i zakres teorii społecznych o charakterze feministycznym, wyjaśniających rolę płci w procesie kształtowania porządku społecznego (Kaplan, 2002, s. 246–269).

Samo rozpowszechnienie terminów „feminizm” i „feministka” wiąże się już z dziewiętnastowieczną, a ściślej – powojenną historią ruchów kobiecych i dążeniami kobiet do równouprawnienia, najpierw w Stanach Zjednoczonych, a później w Europie. Na przełomie XIX i XX wieku termin „feminizm” występował sporadycznie, zdecydowanie powszechniejszymi terminami do opisu działań politycznych i społecznych kobiet były: ruch kobiecy i sufrażystki (od łacińskiego słowa „suffragium” oznaczającego „głosowanie”, „poparcie polityczne”, „prawo do głosowania”) (Hannam, 2010, s. 18–19).

W historii feminizmu można wyróżnić trzy główne okresy, tzw. fale. „Pierwsza fala”, związana z walką kobiet o prawa wyborcze i obywatelskie, przypadała na lata 1860–1945. Był to okres wzmożonej działalności kobiet i grup kobiecych, grup domagających się przede wszystkim poprawy prawnej pozycji kobiet (m.in. działalność Millicent Fawcett, Emmeline Pankhurst i Emily Davison w Wielkiej Brytanii, a w Polsce w tym czasie aktywność: Pauliny Kuczalskiej-Reinschmit, Marii Dulębianki i Justyny Budzińskiej-Tylickiej). Na początku XX wieku powstają i rozwijają się nie tylko krajowe, lecz także międzynarodowe organizacje na rzecz praw kobiet (m.in. *International Council of Women*, *International Woman Suffrage Alliance*, *Women’s International League for Peace and Freedom*). W efekcie wzmożonych działań kobiet, zarówno na poziomie krajowym,

jak i międzynarodowym, uzyskują one czynne i bierne prawo wyborcze w większości krajów europejskich wraz zakończeniem wojen w 1918 r. i w 1945 roku²⁾.

Za symboliczny początek drugiej fali feminizmu przyjmuje się publikację książki Simone de Beauvoir *Druga płeć* (oryg. *Le deuxième sexe*, 1949). To w niej autorka wygłosiła słynne zdanie: „Nie rodzimy się kobietami – stajemy się nimi” (Beauvoir, 2003, s. 299). W ten sposób Beauvoir zwróciła uwagę, że przypisywane kobietom role i cechy są konstruowane społecznie, w tym tzw. instynkt macierzyński. Innym, równie ważnym momentem w historii feminizmu, było wydanie książki Betty Friedan *Mistyka kobiet* (oryg. *The Feminine Mystique*, 1963). Friedan skupiła się na opisie „problemu bez nazwy”, czyli zjawiska frustracji amerykańskich kobiet (pan domu z klasy średniej), które mimo dobrej sytuacji materialnej czuły się niespełnione życiowo. Krytyka jej książki – wymierzona głównie w białe feministki z klasy średniej – przyczyniła się do podziałów wewnątrz feminizmu, prowadząc do wyodrębnienia różnych, odmiennych i nierzadko krytycznych wobec siebie głosów, niezgadających się co do źródeł ucisku kobiet (Basu, 1997; bell hooks, 2013).

Mimo krytyki drugiej fali jako ruchu białych wykształconych kobiet z klasy średniej dbających o swój partykularny interes, to jednak za jego sprawą nastąpiło uwypuklenie płciowego charakteru stosunków społecznych zarówno w sferze życia publicznego, jak i prywatnego. Jak pisze Agnieszka Graff (2005):

...Druga fala zdobyła dla kobiet dostęp do antykoncepcji i prawo do aborcji, otworzyła im drzwi do wielu bastionów męskiej władzy, w tym elitarnych uniwersytetów, doprowadziła do zniesienia segregacji płciowej w ogłoszeniach o pracę... Wylizać można długo.

Feministki drugiej fali zakwestionowały, że miejscem kobiet ma pozostać dom, a wykonywane przez nie prace sprowadzać się miały wyłącznie do prac domowych, opieki nad dziećmi i osobami starszymi. Nie tylko ujawniono

²⁾ Wyjątek stanowi Szwajcaria, w której przyznano kobietom pełnię praw wyborczych dopiero w 1971 roku.

uprzywilejowaną pozycję mężczyzn względem kobiet, ale podważono panujący podział władzy w sferze publicznej – szczególnie zwrócono uwagę na kwestie wykluczenia kobiet z domeny pracy zarobkowej i wysoko płatnych miejsc pracy (to wtedy powstał m.in. termin „szklany sufit” na określenie niewidzialnej bariery utrudniającej kobietom zdobycie wysokich stanowisk w biznesie czy polityce³⁾) (Armstrong, 1984; Coyle, 1989).

To w latach 60. i 70. XX wieku nastąpiła wzmożona działalność oddolnych inicjatyw, których celem był nie tylko rozwój jednostkowej świadomości, ale walka z nierównościami płci, z systemem politycznym, prawnym, socjalnym, a nawet obyczajowym panującym w krajach Zachodu. Powstawały organizacje, takie jak NOW (*National Organization for Women*, założona w Stanach Zjednoczonych w 1966 r. przez m.in. Betty Friedan), czy MLF (*Mouvement de libération des femmes*, założona w 1970 r. we Francji). Kobiety nie tylko uczestniczyły, ale również organizowały liczne protesty po obu stronach Atlantyku, m.in. przeciwko konkursom piękności, zakazowi aborcji czy warunkom pracy robotnic fabrycznych. Tak przygotowany grunt stanowił dobry punkt wyjścia dla kolejnych wizji i koncepcji feministycznych.

Do powstania trzeciej fali feminizmu (określanej niekiedy również jako postfeminizm, czy feminizm postmodernistyczny) przyczyniła się nie tylko krytyka drugiej fali, ale przede wszystkim teorie postmodernistyczne, wzywające do rewizji dotychczasowych poglądów. W końcu XX wieku – wraz z dynamicznym rozwojem mediów i nowych technologii – pojawiły się zupełnie nowe konteksty w dyskursie feministycznym; ważne miejsce zajęły w nim kwestie praw mniejszości seksualnych, tożsamości płciowej i seksualnej, a także sprawy ekologii, polityki postkolonialnej czy procesy globalizacyjne.

Samo określenie „trzecia fala” pojawiło się w dyskursie prasowym w 1992 r. w czasopiśmie *Ms.*, amerykańskim symbole drugiej fali feminizmu, założonym w 1972 roku. To zresztą redaktorki *Ms.*, Jennifer Baumgardner i Amy Richards, napisały książkę, która stała się manifestem trzeciej fali: *Manifesta: Young Women, Feminism and the Future* (2000). Jego celem było ożywienie ruchu feministycznego, otworzenie na media i Inter-

³⁾ O samym terminie i historii jego użycia patrz: BBC News, 2017.

net, współczesną kulturę oraz na inne ideologie i ruchy społeczne. Feministki trzeciej fali, m.in. Rebecca Walker, Naomi Wolf czy Naomi Klein, wskazywały na nowe pola zainteresowania i działania feminizmu (macierzyństwo, media i kultura popularna, ruchy anty- i alterglobalistyczne).

W celu zobrazowania wewnętrznej różnorodności feminizmu przedstawiam krótkie charakterystyki wybranych nurtów feministycznych. Nie są one odzwierciedleniem porządku chronologicznego i nie sposób przypisać ich wyłącznie do jednej fazy feminizmu. Nurty te również są wewnętrznie zróżnicowane i stanowią otwarte obszary dociekań. Są to: feminizm liberalny, radykalny, Czarny feminizm oraz feminizmy: socjalistyczny, marksistowski i postmodernistyczny.

Liberalny feminizm, zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych w latach 60. XX wieku, jest skupiony wokół idei równouprawnienia i wolności osobistej, zgodnie z którą kobiety stają się wolne dzięki uzyskaniu dostępu do takich samych zasobów i możliwości jak mężczyźni (Friedan, 2012; Dominelli, 2002, s. 24). Jak pisze Maggie Humm, feminizm liberalny stanowi jeden z głównych prądów w teorii feministycznej, posiada też najdłuższą historyczną tradycję i jest najbardziej rozpowszechniony w zachodniej praktyce politycznej i społecznej (Humm, 1993, s. 66). Największy nacisk położony jest na zwiększenie równości szans i praw kobiet do ich udziału w zasobach społecznych. Niezależność, równe szanse i indywidualizm to główne wartości liberalnego feminizmu. Główną sferą działania jest w tym przypadku domena publiczna wraz z takimi dziedzinami, jak m.in.: prawo, rynek pracy, system edukacji (Jaggar, 1983).

Radykalny feminizm – w przeciwieństwie do liberalnego – głosi tezę o męskiej supremacji jako źródle wszelkich form opresji kobiet. Do opisanego procesu opresji feministki radykalne wykorzystują pojęcie patriarchy jako formy organizacji społecznej ustanawiającej przywileje dla interesów mężczyzn nad interesami kobiet (Tong, 2009, s. 72–89). W męskim systemie dominacji ważną rolę odgrywa przemoc, przy użyciu której mężczyźni sprawują kontrolę nad kobietami. Kluczowym obszarem, na którym dokonuje się ta kontrola, jest seksualność kobiety i jej zdolności reprodukcyjne (Firestone, 1970). Dlatego też celem feminizmu powinno być przywrócenie kobietom pełni władzy nad swoim ciałem i życiem. Przekonanie o nadużywaniu władzy przez mężczyzn

poprzez przemoc wobec kobiet jest główną cechą radykalnego feministycznego światopoglądu, reprezentowanego m.in. przez Susan Brownmiller (*Against Our Will: Men, Women, and Rape*, 1975); Andreę Dworkin (*Pornography: Men Possessing Women*, 1988), czy Catharine MacKinnon (*Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*, 1979).

Innym ważnym założeniem feminizmu radykalnego jest przekonanie, że „to, co osobiste, jest zarazem polityczne” (ang. *the personal is political*). A zatem, to, co wydarza się w życiu kobiety (np. gwałt), jest rezultatem systemu – seksistowskich zasad panujących w społeczeństwie patriarchalnym (Humm, 1993, s. 68).

W przeciwieństwie do feminizmu radykalnego socjalistyczny feminizm podkreśla wyzysk ekonomiczny kobiet jako pierwotną formę opresji w społeczeństwach kapitalistycznych (Humm, 1993, s. 69). Pojęcie klasy zostało tu powiązane z kategorią gender – płci kulturowej; kobiety są eksploatowane przez patriariat, m.in. przez niskopłatne zajęcia i nieodpłatne prace domowe (Mitchell, 1984). Kapitalizm jako system służy interesom i wartościom konkretnej grupy – mężczyźn. Feminizm socjalistyczny postuluje zmiany nie tylko w zakresie stosunków własności i środków produkcji, ale przekształcenie praktyk społecznych kapitalizmu w całości (Humm, 1993, s. 69).

Nieco inny nurt reprezentuje feminizm marksistowski, który koncentruje się na „problematyce kulturowych uwarunkowań różnic między płciami oraz na zagadnieniu seksualności, a nie na materialnych uwarunkowaniach konstrukcji ideologicznych” (Humm, 1993, s. 66). Zadania stawiane przez feministki marksistowskie obejmują analizę nie tylko materialnych podstaw społecznych podległości kobiet, ale również zależności pomiędzy sposobem produkcji a statusem kobiet. Ważnym obszarem zainteresowania jest w tym przypadku instytucja rodziny oraz jej rola w opresji kobiet. Zdaniem Nancy Hartsock (1987), materialna baza nierówności społecznej i podrzędna rola kobiety w społeczeństwie kapitalistycznym wpływa na świadomość kobiet.

Z kolei Czarne feministki jako punkt wyjścia analizy opresji kobiet przyjęły kategorię rasy. Patricia Hill Collins zdefiniowała Czarny feminizm jako obejmujący kobiety, które przekuwają w teorie doświadczenia i idee podzielane przez zwykłe Czarne kobiety, dostarczające unikalnej perspektywy postrzegania siebie, społeczności i społeczeństwa (*Black Feminist*

Thought, 1991). Doświadczenia związane z codziennym funkcjonowaniem w warunkach dyskryminacji rasowej i wykluczenia ze względu na kolor skóry stanowią ważną część tej teorii feministycznej.

bell hooks⁴⁾ (2013) – inna czołowa reprezentantka Czarnego feminizmu – jako jedna z pierwszych zwróciła uwagę, że kategoria rasy jako jeden z wielu aspektów opresji kobiet była ignorowana przez feminizm mainstreamowy (liberalny), zdominowany przez białe kobiety z klasy średniej. Dlatego też przedstawicielki Czarnego feminizmu stawiają kwestię imperializmu jako kluczowe wyzwanie dla feminizmu. Czarny feminizm stanowi obecnie bardzo silny nurt – rozwija się przede wszystkim w afroamerykańskiej i afrykańskiej diasporze, a jego celem jest rekonstrukcja tożsamości Czarnych kobiet i ich historii na podstawie doświadczeń rasizmu i niewolnictwa.

W efekcie poczucia wykluczenia z feministycznego dyskursu w ramach Czarnego feminizmu pojawiło się nowe określenie *womanism* – kobiecość (1983). W eseju *In Search of our Mother's Gardens* Alice Walker (1984) – twórczyni terminu – wyjaśnia, że *womanism* nie jest rodzajem separatyzmu, ale pochodzi od wyrażenia, którego Czarne kobiety-matki używają wobec swoich córek: postępujesz na sposób kobiecy (*womanish*), czyli jak kobieta – odważnie. Jej zdaniem, Czarne kobiety charakteryzuje przede wszystkim *womanism* oznaczający siłę i solidarność kobiet.

Nurt postmodernistyczny, podobnie jak Czarny feminizm, podkreśla potrzebę interseksjonalnej analizy (teoria przecięć) doświadczeń kobiet w walce o równość społeczną oraz o rozwój demokracji. Nie tylko bowiem płeć, ale również rasa, pochodzenie etniczne, narodowość, klasa społeczna, orientacja seksualna, (nie)sprawność, wykształcenie, wiek itp. wpływają na tożsamość jednostki, a zatem również na doświadczenia opresji (Crenshaw, 1989).

Feminizm postmodernistyczny włącza do swoich refleksji kategorie językowe, takie jak: dyskurs, różnica, dekonstrukcja czy pozycjonowanie (Flax, 1990). Język nie tylko konstruuje znaczenie, ale także organizuje praktyki kulturowe, które ujawniają ich znaczenie (Scott, 1990). Analiza języka i praktyk dyskursywnych pozwala odkrywać kolejne formy władzy i mechanizmy jej reprodukcji (Foucault, 1998; 2002).

⁴⁾ Autorka podpisuje się małymi literami.

W wyniku rozkwitu teorii postmodernistycznych fundamentalne do tej pory kategorie, takie jak choćby: podmiotowość/podmiot, tożsamość czy płeć, stały się przede wszystkim bytem językowym, wytworem dyskursu władzy. Tak uważa m.in. Judith Butler, opowiadając się za koncepcją performatywności płci (2008). Jej zdaniem, płeć kulturowa (to, co kobiece, i to, co męskie), zmienia się w zależności od dyskursu, jaki przyjmie władza. To znaczy, że płeć kulturowa jest dynamiczna i wytwarzana w sposób ciągły, nie jest ona czymś, co jest, ale jest czymś, co się dzieje (co jest wykonywane).

Podsumowując wątek nurtów feministycznych, można – jak się wydaje – stwierdzić, że feminizm jako obszar dociekań teoretycznych jest wewnętrznie podzielony i zróżnicowany. Jednakże, mimo szerokiej gamy nierzadko sprzecznych poglądów i postaw feministycznych, istnieje również pewien zespół wspólnie podzielanych idei czy zasad. Ewa Majewska (2009, s. 22) pisze: „Historia feminizmu to historia wielu stanowisk mających jeden zasadniczy punkt wspólny – poszukiwanie i wspieranie równości płci wychodzące z założenia o ich dotychczasowej nierówności”. Lena Dominelli do wspólnie podzielanych idei zalicza następujące kwestie: integracja osobistego i politycznego wymiaru życia (Millet, 1969); poszanowanie różnorodności kobiet (bell hooks, 2013); poszukiwanie egalitarnych form relacji społecznych (Collins, 1991); przekształcenie istniejącego porządku społecznego (Adamson i in., 1988). Podstawową przesłankę feminizmu można sprowadzić do stwierdzenia, że niesprawiedliwy i oparty na nierównościach płci porządek społeczny (patriarchat) uniemożliwia realizację potrzeb mężczyzn, kobiet i dzieci, należy zatem dążyć do jego przekształcenia (Dominelli, 2002, s. 3).

FEMINIZM I PRACA SOCJALNA

Praca socjalna jako praktyka społeczna była i nadal pozostaje obiektem krytyki (Gray, Webb, 2013). Krytykowana jest za bycie częścią modernistycznego projektu państwa narodowego (Pierson, 1991), za odtwarzanie opresyjnych stosunków społecznych pod pozorem zapewnienia opieki (Dominelli, 1997), czy też za brak sprawnych narzędzi w rozwiązywaniu i przeciwdziałaniu problemom społecznym (Murray, 1994). Innym punktem krytyki, podnoszonym szczególnie z perspektywy feministycznej, było/

jest ignorowanie przez pracę socjalną kwestii nierówności płci w porządku społecznym. Jak piszą Radosław Nawojski i Magdalena Pluta (2018, s. 120): „Pomimo że kobiety zawsze były obecne w praktyce pracy socjalnej, zarówno jako klientki, jak i pracowniczki, to paradoksalnie płęć była niewidoczna”. Kluczowe polityki i prawodawstwo są nadal formułowane głównie przez mężczyzn, kobiety zaś jako grupa dominują zarówno w niskopłatnych pracach, jak również w profesjach, które wiążą się z prestiżem społecznym. To przede wszystkim kobiety podejmują większość prac opiekuńczych, i to zarówno jeśli chodzi o pracę zawodową, jak i o zajęcia nieodpłatne, wykonywane w domu (Pokrzywa, 2016; Zachorowska-Mazurkiewicz, 2006). W przypadku zawodu pracownika socjalnego także można mówić o zjawisku feminizacji (Biernat, 2012, s. 461–473).

...Zarówno w Polsce, jak i innych krajach europejskich, czy też Stanach Zjednoczonych, zjawisko feminizacji zawodów związanych z wychowaniem, opieką, pomocą, udzielaniem wsparcia wynika z jednej strony ze stereotypowego nastawienia, że to właśnie kobiety najlepiej nadają się do wykonywania czynności wymagającej odpowiedniej postawy, wrażliwości, empatii, odczytywania potrzeb tych osób, wobec których są wykonywane określone czynności natury opiekuńczo-wychowawczej, z drugiej zaś – z faktu, że to kobiety, a nie mężczyźni, wybierają edukację o tym profilu (Pokrzywa, 2016, s. 157).

O płciowym charakterze zawodu pracownika socjalnego świadczyły analizy feministyczne, z których wynikało, że profesja ta była (i jest) podejmowana głównie przez kobiety (Wilson, 1977). W ten sposób praca socjalna (praca z „klientami”) stała się przede wszystkim „pracą kobiet”. Jednakże zarządzanie czy podejmowanie decyzji dotyczących polityk, które mają wpływ na praktykę, pozostaje „domeną” mężczyzn (Hallet, 1989).

Kluczową rolę w przedefiniowaniu problemów społecznych odegrało zakwestionowanie dychotomii publiczne – prywatne. Hasło „prywatne jest polityczne” (ang. *the personal is political*) odnosi się do podziału przestrzeni życia na sferę prywatną i publiczną. „Prywatne” dotyczy sfery osobistej, życia domowego i rodzinnego oraz relacji intymnych, z kolei „polityczne” to sfera życia publicznego, począwszy od władzy politycznej poprzez sferę

produkcji aż po kulturę. Podział ten sprzyja nierówności płci – mężczyźni przebywają i dominują w sferze publicznej, kobiety zaś utożsamiane są przede wszystkim z tym, co prywatne, z domem i rodziną.

Carol Hanisch, autorka hasła, zwróciła uwagę, że to, co prywatne, nigdy nie jest „tylko” prywatne; przeciwnie, odnosi się do szerszych kontekstów politycznych, m.in. takich jak podział pracy i ról w rodzinie. Osobiste doświadczenia są powiązane z sytuacją społeczną, ekonomiczną czy polityczną. Przykładem są praca oraz zarobki kobiet i mężczyzn (Hannam, 2010, s. 143–168).

Podążając za hasłem „prywatne jest polityczne”, feministki argumentowały, że konieczne są zmiany nie tylko na poziomie świadomościowym, ale również w życiu, na przykład, wycenianie określonych prac wykonywanych w domu przez kobiety. Miało to unaocznic ich niekorzystną sytuację i nierówności podziału władzy, same zaś kobiety miało zachęcić do angażowania się w pracę najemną – odpłatną oraz do uznania własnych zdolności do podejmowania samodzielnych działań.

Z feministycznym hasłem „prywatne jest polityczne” wiązała się zachęta, aby kobiety postrzegały prywatne problemy jako kwestie publiczne. A jako publiczne, powinny być one rozwiązywane za pomocą określonych mechanizmów i narzędzi politycznych (np. regulacje prawne). Kobiety zatem powinny angażować się w działania zbiorowe, aby poprawić swoją pozycję, przezwyciężyć izolację, czy też dążyć do zaspokojenia potrzeb w zakresie szacunku. Feministki, doceniając wkład kobiet w życie innych ludzi, podkreślały współzależny charakter sfery publicznej i prywatnej (Dominelli, 2002, s. 22). W ten sposób to, co dotychczas było postrzegane jako prywatne problemy, zostało przedefiniowane jako sprawy budzące niepokój opinii publicznej.

FEMINISTYCZNA PRACA SOCJALNA

Feministyczna teoria pracy socjalnej oficjalnie pojawiła się w późnych latach 70. i na początku lat 80. XX wieku. Początkowo jej głównym postulatem było zaakcentowanie odmiennego charakteru doświadczeń kobiet profesjonalistek w pracy socjalnej. Doświadczenia te dowodziły, z jednej

strony, niewidzialności kobiet na gruncie naukowo-akademickim, gdzie dominowała „uniwersalna” osobowość męska (Wilson, 1977). Z drugiej strony, to przede wszystkim kobiety były postrzegane jako osoby zaangażowane w praktyczny wymiar pracy socjalnej, czy wręcz predestynowane do roli opiekunek (Dominelli, McLeod, 1989). Biorąc więc jako punkt wyjścia doświadczenia i sytuacje kobiet, teoria feministycznej pracy socjalnej zakwestionowała doświadczenia mężczyzn jako neutralne płciowo, domagając się jednocześnie uznania wkładu kobiet w historię i rozwój pracy socjalnej (Dominelli, 2002, s. 18).

Praktyczny wymiar feministycznej pracy socjalnej wyłonił się z kolei z feministycznych działań społecznych prowadzonych przez kobiety pracujące z kobietami w ich społecznościach (Dominelli, McLeod, 1989). Celem tych działań była poprawa sytuacji kobiet, m.in. poprzez analizę relacji *prywatne-polityczne*, czyli relacji między osobistymi problemami kobiet a ich pozycją i rolą społeczną. W ten sposób zwrócono uwagę na źródła problemów kobiet, które tkwią przede wszystkim w ich rolach społecznych, a nie w cechach osobowości czy wyuczonej bezradności (Dominelli, 2002, s. 6).

Znaczący wkład feminizmu w pracę socjalną wiąże się z troską o poprawę życia nie tylko samych kobiet, ale również mężczyzn i dzieci. Chodzi bowiem o zrozumienie i wyeliminowanie reprodukowanych wzorców nierówności, szczególnie w rodzinie. Jak pisze Joan Orme (2012, s. 105):

...dla feministycznej pracy socjalnej problematyczne jest zagadnienie, jak wysunąć kobiety na pierwszy plan i rozpoznać, w jaki sposób płęć kulturowa wpływa na zasoby materialne, szanse życiowe i doświadczenia kobiet – bez umiejscawiania kobiet w jakiejś formie biernej kobiecości i bez umniejszania wartości pracy socjalnej w pracy z mężczyznami i chłopcami.

W podobnym tonie piszą Kazimiera Wódz i Jolanta Klimczak-Ziółek (2014, s. 448), podnosząc kwestie *empowermentu*:

...Perspektywa feministyczna skupia się na wzroście i rozwoju potencjału kobiecego oraz właściwościach ich środowiska, które podtrzymuje lub hamuje ich samostanowienie i zakres oraz formy partycypacji społecznej.

Umieszczając zatem płeć na mapie pracy socjalnej, w koncepcji feminizmu kwestionowano neutralność płci, dotychczas podtrzymywaną w tradycyjnych teoriach i praktyce pracy socjalnej. Krytyce poddano założenie, że praca socjalna dotyczy po prostu jednostek (bez względu na płeć) i ich funkcjonowania. Analiza objęła nie tylko poziom mikro (poziom indywidualnych doświadczeń), ale również makro, a zatem kwestie społeczne i polityczne, takie jak choćby patriarchalna kapitalistyczna globalna struktura społeczna i jej wpływ na relacje społeczne (Dominelli, 1998).

Inna ważna, wyróżniająca feministyczną pracę socjalną kwestia dotyczy samego języka i komunikacji pomiędzy pracownikiem/cą socjalną a osobą korzystającą z porady/pomocy. Chodzi o budowanie relacji opartej na egalitaryzmie, m.in. przez unikanie uprzedmiotawiających określeń typu „klient/ka”, „benficyjent/ka”, „petent/ka”, „odbiorca/czyni”, czy „usługobiorca/czyni” (Lloyd, 1998).

Czym zatem jest feministyczna praca socjalna? Dominelli definiuje ją przede wszystkim jako formę praktyki pracy socjalnej, która stawia doświadczenie kobiet jako punkt wyjścia analizy. Podkreśla przy tym, że uwaga pracowników socjalnych powinna być skupiona na relacjach między pozycją kobiety w społeczeństwie a jej osobą, potrzebami i doświadczeniami. Integralną częścią feministycznej pracy socjalnej stanowić powinna analiza różnorodnych form ucisku, które wpływają na życie kobiet (Dominelli, 2002, s. 7). Kobiety doświadczają zróżnicowanych form ucisku, nie należy więc ich traktować jako jednolitej kategorii, ale jako system, na który – oprócz płci – składa się również pochodzenie etniczne i klasowe, wiek, niepełnosprawność, orientacja seksualna, rasa itp.

PODSUMOWANIE

Feminizm i praca socjalna jako teorie społeczne posiadają punkty styeczne, do których można zaliczyć m.in. przekonanie o wrodzonej wartości każdego człowieka czy też postulat uwzględniania różnych kontekstów w analizie pojedynczego przypadku (Orme, 2012, s. 105). Zarówno dla feminizmu, jak i pracy socjalnej ważne jest zwrócenie uwagi na relacje władzy i jej różne wymiary (międzyosobowe, społeczne, polityczne, ekonomiczne itp.).

Główną myśl stanowi zmiana społeczna, szczególnie w kontekście systemów i instytucji, które utrwalają nierówności władzy, przywileje i ucisk (Wahab, Anderson-Nathe, Gringeri, 2012, s. 456).

Choć feminizm, oferując wyjaśnienia na mikro- i makropoziomach, nie daje gotowych, konkretnych metod, jak „wykonywać” pracę socjalną w sensie feministycznym, to jednak dostarcza szerokiej gamy narzędzi analitycznych, których celem jest zrozumienie różnych aspektów życia kobiet, w ten sposób zaś przyczynia się do krytycznej refleksji nad relacjami władzy i nierównościami płci.

Zasługą koncepcji feministycznej pracy socjalnej jest przede wszystkim uwypuklenie kwestii płci w pracy z kobietami, zwracając zarazem uwagę na uznanie wiedzy, talentów i wkładu kobiet w profesję pracownika socjalnego. Mimo że feministyczna praca socjalna nie stała się dominującym paradygmatem w tej dyscyplinie, jej spostrzeżenia coraz częściej są uwzględniane w postulatach i działaniach socjalnych. Ich celem było/ jest zwalczanie różnych form opresji oraz promocja polityk inkluzyjnych. Droga do tego celu prowadzi poprzez rozpoznanie/uznanie kobiet jako podmiotów sprawczych, posiadających odpowiednie zasoby do określenia własnej przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. (2002). *Critical perspectives in social work*. New York: Palgrave/MacMillan.
- Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. (2005). *Social work futures. Crossing boundaries, transforming practice*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Adamson, N., Briskin, L., McPhail, M. (1998). *Organising for change: The contemporary women's movement in Canada*. Toronto: Oxford University Press.
- Agnew, E.N. (2014). *From charity to social work: Mary E. Richmond and the creation of an American profession*. Champaign: University of Illinois Press.
- Armstrong, P. (1984). *Labour pains: Women's work in crisis*. Toronto: Women's Press.
- Basu, A. (1997). *The challenge of local feminisms: Women's movements in global perspective*. Boulder: Westview Press.
- BBC News (2017). 100 Women: 'Why I invented the glass ceiling phrase'. <https://www.bbc.co.uk/news/world-42026266>.
- Beauvoir, S. de (2003). *Druga płeć*. Tłum. G. Mycińska, M. Leśniewska. Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & Company.

- bell hooks (2013). *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*. Tłum. E. Majewska. Warszawa: Wydawnictwa Krytyka Polityczna.
- Butler, J. (2008). *Uwikłani w płęć*. Tłum. K. Krasuska. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Collins, P. Hill (2001). *Defining Black Feminist thought*. Feministezine.com.
- Collins, B.G. (1986). Defining feminist social work. *Social Work*, 31(3), 214–219.
- Coyle, A. (1989). Women in management: A suitable case for treatment. *Feminist Review*, 31, 117–125.
- Crenshaw, K.W. (1989). *Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination doctrine, feminist theory, and antiracist politics*. Chicago: University of Chicago Legal Forum.
- Deegan, M.J. (2005). *Jane Addams and the men of the Chicago School, 1892–1918*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Dominelli, L. (1997). *Anti-Racist social work*. London: Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (1998). Anti-Oppressive Practice in Context. W: R. Adams, L. Dominelli, M. Payne (red.), *Social work: Themes, issues and critical debates*. London: Macmillan.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. New York, London: Palgrave/Macmillan.
- Dominelli, L., McLeod, E. (1989). *Feminist social work*. London: Macmillan.
- Firestone, S. (1970). *The Dialectics of Sex: The case for women's revolution*. New York: Bantam Books.
- Flax, J. (1990). Postmodernism and gender relations in feminist theory. W: L. Nicholson (red.), *Feminism/Postmodernism*. New York: Routledge, Chapman and Hall.
- Fook, J. (2012). *Social work: A critical approach to practice*. London: SAGE.
- Foucault, M. (1998). *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*. Tłum. T. Komen-dant. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Foucault, M. (2002). *Porządek dyskursu*. Tłum. M. Kozłowski. Gdańsk: Słowo/Obraz–Terytoria.
- Friedan, B. (2012). *Mistyka kobiet*. Tłum. A. Grzybek. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Graff, A. (2005). Trzecia fala feminizmu, *Wysokie Obcasy* z 21 maja. <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,53662,2715339.html>.
- Gray, M., Webb, S.A. (2016). *Praca socjalna. Teorie i metody*. Tłum. B. Maliszewska. Warszawa: WN PWN.
- Hallett, Ch. (red.). (1989). *Women and social services departments*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Hannam, J. (2010). *Feminizm*. Tłum. A. Kafińska. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Hartssock, N. (1987). The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically Feminist historical materialism. W: S. Harding (red.), *Feminism and methodology*. Bloomington: Indiana University Press.

- Humm, M. (1993). *Słownik teorii feminizmu*. Tłum. B. Umińska, J. Mikoe. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- IFSW.ORG (2014). Global definition of social work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.
- Jaggar, A. (1983). *Feminist politics and human nature*. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.
- Jimenez, J.A. Mayers Pasztor, E. Chambers, R.M., Pearlman Fujii Ch. (2014). *Social policy and social change: Toward the creation of social and economic justice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Kaplan, C. (2002). Mary Wollstonecraft's reception and legacies. W: C.L. Johnson (red.), *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kotlarska-Michalska, A. (red.). (2013). *Kobiety w pracy socjalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Lloyd, L. (1998). The post and the anti-analysing change and changing analyses in Social Work. *The British Journal of Social Work*, 28(5), 709–727. https://www.jstor.org/stable/23714859?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Majewska, E. (2009). *Feminizm jako filozofia społeczna. Szkice z teorii rodziny*. Warszawa: Difin.
- Millet, K. (1969). *Sexual politics*. Garden City: Doubleday.
- Murray, Ch. (1994). *Underclass: The crisis deepens*. London: Institute of Economic Affairs.
- Nawojki, R., Pluta, M. (2018). Analiza Czarnych Protestów jako przestrzeń dla pracy socjalnej. Masowa mobilizacja kobiet z perspektywy feministycznej pracy socjalnej. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 23(2), 117–132. doi:10.4467/24496138ZPS.18.008.8989 (www.ejournals.eu/ZPS).
- Orme, J. (2016). Feministyczna praca socjalna. W: M. Gray, S.A. Webb (red.), *Praca socjalna. Teorie i metody* (s. 93–107). Tłum. B. Maliszewska. Warszawa: WN PWN.
- Pierson, Ch. (1998). *Beyond the welfare state: The new political economy of welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Pokrzywa, M. (2016). Feminizacja zawodu pracownika socjalnego. W: J. Husár, M. Machalová, T. Hangoni, B. Kuzyšin (red.), *Nová sociálna edukácia človeka V. Presov*.
- Reid, W.J., Zettergren, P. (1999). A perspective on empirical practice. W: I. Shaw, J. Lishman (red.), *Evaluation and social work practice* (s. 41–62). London: Sage.
- Szmagałski, J. (2003). Teorie antydykryminacyjnej pracy socjalnej w erze globalizacji. W: K. Marzec-Holka (red.), *Pomoc społeczna, praca socjalna – teoria i praktyka* (s. 117–127). Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Szmagałski, J. (2018). *Rozwój koncepcji pracy socjalnej na świecie. Jedna czy wiele?*. Warszawa: Difin.
- Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction*. Boulder, Colorado: Westview Press.

- Walker, A. (1983). *In search of our mothers' gardens: Womanist prose*. New York: Harcourt Inc.
- Wahab, S., Anderson-Nathe, B., Gringeri, Ch. (2012). Social Work contributions to feminist research. W: Sh. Nagy Hesse-Biber (red.), *Handbook of feminist research: Theory and praxis* (s. 455–474). London, New York: Sage.
- Wilson, E. (1977). *Women and the welfare state*. London: Tavistock.
- Wollstonecraft, M. (2011). *Wołanie o prawa kobiety*. Kraków: Mamania.
- Wódz, K., Klimczak-Ziołek, J. (2013). Feministyczna perspektywa (w) pracy socjalnej. W: A. Kotlarska-Michalska (red.), *Kobiety w pracy socjalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Young, A.F., Ashton, E.T. (2001). *British social work in the nineteenth century*. London: Routledge.

FEMINIST SOCIAL WORK. OUTLINE OF THE PROBLEM

ABSTRACT

The aim of the article is to answer two questions: what is feminist social work, and what is the influence of feminism on the theory and practice of social work? The first part of the article, focused on the history of social work (in terms of women's contribution to the development of this discipline) and feminism (including various trends of feminism). Then, the features of feminist social work are discussed. The article is only an introduction to the issue of feminist social work and does not cover all the related topics.

Keywords: feminist social work, feminism, social work, women, gender